

AZƏRBAYCANIN SON TUNC VƏ İLK DƏMİR DÖVRÜ TAYFALARININ İDEOLOJİ BAXIŞLARI

E.ə. II-I minilliklər Azərbaycan ərazisində ibtidai incəsənətin çiçəklənmə dövrü sayılır. Böyük və çətin bir inkişaf yolu keçmiş bu incəsənət bəşəriyyətə bir sıra təsviri sənət əsərləri və eləcə də bu əsərlərinin yaradıcısı olan mahir sənətkarlar bəxş etmişdir. Qobustanın (9), Abşeronun (11, 94), Kəlbəcərin (11, 97), Naxçıvanın (Gəmiqaya) qaya təsvirləri (1), Mingəçevirin (5), Gədəbəyin (12), Xocalının (7), Xanların (8), Lənkəranın (13), bədii metal məmulatı, Naxçıvanın boyalı (2), Şəmkinin qaracılalı qabları (10) bütün bunlar irsimizin çox zəngin olduğunu sübut edir. Bu bədii sənət nümunələri Azərbaycan ərazisində yaşayan qədim tayfaların mədəniyyətlərinin səciyyəvi cəhətlərinin müəyyənləşdirilməsində, eləcə də dövrün iqtisadi, ictimai, siyasi, dini-ideoloji baxışlarının və incəsənət məsələlərinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Aparığımız tədqiqatlardan belə nəticəyə gəlmək olur ki, qədim Azərbaycan ərazisində ibtidai təsviri incəsənət yarandığı dövrdən iki istiqamətdə inkişaf etmişdir:

1. Monomental formalı qaya və mağara təsvirləri.
2. Kiçik ölçüdə hazırlanmış və işlənmiş incəsənət abidələri.

Bu dövrün petroqlifləri qayalıqlar üzərində iti alətlərin köməkliyi ilə (daşla) çizilmiş və döyülmüş təsvirlərdən ibarət olub, əsasən siluet formalıdır.

Daş dövrünün petroqliflərini tunc və dəmir dövr petroqliflərindən fərqləndirən cəhət onların konkretlikdən uzaq, ümumi və mücərəd xüsusiyyətlərə malik olan insan, heyvan, gəmi təsvirləri və şərti işarələrdən ibarətdir. Son tunc və ilk dəmir dövrü petroqlifləri isə əsasən real üslubda çəkilmiş sənət əsərləridir.

Bu dövrdə əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq qayaüstü təsvirlərdə çox süjetli kompozisiyalar çoxluq təşkil edir. Yaba, nizə ilə silahlanmış ovçular, əmək səhnələri, aya, ulduza sitayiş edən insan kimi mürəkkəb süjetli kompozisiyalar bir incəsənət əsəri kimi olduqca maraqlıdır.

Azərbaycan ərazisində yaşamış qədim əkinçi-maldar tayfalardan bihə miras qalmış Qobustan, Abşeron, Gəmiqaya və Kəlbəcərin tunc və ilk dəmir dövrü qayaüstü təsvirləri dəyərli maddi-mədəniyyət nümunələridir.

E.ə. IV minilliyin ikinci yarısı və I minilliyin əvvəllərində yüksək inkişaf tapmış metallurgiya və metalışləmə sənəti sayəsində istehsal olunan bədii tərtibatlı tunc əşyalar və keramika məmulatı bu dövrdə yaşamış tayfalarının həyat tərzinin müxtəlif sahələri ilə bilavasitə bağlı olan tarixi mənbələrdir. Bu maddi mənbələr üzərindəki ornament və təsvirlər işlənmə üslubuna, eləcə də naxış motivlərinə görə təhlil olunmaqla qədim tarixinin və incəsənətin bir sıra məsələlərinin açılmasına köməklik edir.

Tunc və ilk dəmir dövrü tayfalarının mədəni həyatının inkişafı sənətkarlığın əsas sahələrindən biri olan metalışləmə sahəsində əldə olunan texniki nailiyyətlərlə xarakterizə olunur.

Bu dövrlərin bədii tərtibatlı metal məmulatı müxtəlif texniki üsulların tətbiqi nəticəsində nəfis şəkildə işlənilib, hazırlanmışdır.

Metalışləmə texnikasının tədqiqi göstərir ki, hələ e.ə. II-I minilliklərdə Azərbaycan ərazisində metalışləmə sənəti zəngin bir inkişaf yolu keçmişdir. Tuncdan, qı-

zıldan və gümüşdən hazırlanmış məmulatların üzərini müxtəlif texniki üsulların tətbiqi sayəsində naxışlamaq qədim sənətkarlardan uzun müddətli təcrübə və vərdiş tələb etmişdir. Sənətkarlığın bu sahəsi qədim Azərbaycan ərazisində ilk tunc dövründə yaranmış, orta, son tunc və ilk dəmir dövrlərində isə bir neçə inkişaf mərhələsi keçmişdir.

Qəlibkarlıq, feliqran, şəbəkə texniki üsullarının tətbiqi ilə yanaşı son tunc və ilk dəmir dövründə xatəmkarlıq, basma, zərbətmə və qravürə üsulları yaranır ki, bu da əsasən incəsənətin inkişafında yeni təsviri formaların yaranması – insan və heyvan təsvirlərinin müxtəlif süjetli kompozisiyalarda işlənməsi ilə xarakterizə olunur.

Qravürə və zərbətmə texniki üsulları əsasən tunc lövhələr üzərində tətbiq olunmuşdur.

Mingəçevir, Gədəbəy, Xocalı, Xanlar, Qazax, Şəmikr, Lənkəran, Naxçıvan və b. son tunc və ilk dəmir dövrü abidələrindən tapılmış tunc medalyonların, asmaların, qolbaqların, kəmərlərin və s. bədii tunc məmulatların üzərləri bu üsulların köməkliliyi ilə yüksək bədii zövqlə bəzədilmişdir.

Tunc kəmərlərin bir qrupunun üzərini piktoqrafik təsvirlər cızılmış kompozisiyalar təşkil edir. Onların ən gözəl tipik nümunələri Xocalı və Gədəbəy rayonlarından məlumdur.

Azərbaycan ərazisindən əldə olunmuş bədii metal məmulatlarını təsərrüfatda, məişətdə, hərbdə və bəzək əşyası kimi istifadə olunmasına görə altı qrupa bölmək olar: 1) Əmək alətləri (baltalar, yabalar və s.); 2) Məişət əşyaları (torevtika məmulatları – tunc qablar, güzcülər araba bəzəkləri və s.); 3) Silahlar (ox, nizə ucluqları, hərbi baltalar, cida başları, toppuzlar, xəncərlər, bıçaqlar, qılınclar); 4) Plastik sənət xarakteri daşıyan tunc fiqurlar; 5) Zərgərlik nümunələri (dingələr, sırğalar, pasta, sürmə və tuncdan hazırlanmış muncuqlar, dairəvi lövhələr, gərdənliklər, saç boruları və asmaları, medalyonlar, qolbaqlar, üzüklər və s.); 6) Dekorativ sənət xarakteri daşıyan geyim bəzəkləri (düymələr, piləklər, sancaqlar, kəmər bəndləri, kəmərlər). Bu tunc məmulatların hər biri özlüyündə forma müxtəlifliyinə və istifadə olunmasına görə bir neçə növə bölünür.

Əmək alətləri içərisində yalnız baltaların üzərində sümbülvari və bucaq şəkilli ünsürlərindən istifadə olunmuşdur. Qafqazda bu baltalar təbərzin formalı baltalar adı ilə məşhurdur.

Gədəbəy və Lənkəran rayonlarından əldə olunmuş tunc məmulatları içərisində məişət qablarına tunc güldən da təsadüf olunmuşdur. Gədəbəydən tapılan qablar boşqab formalı olub üzərindəki təsvirlər zərbətmə texniki üsulu ilə işlənmişdir. Qabların içərisində paralel xətlər, ovalvari qabartma naxışlar və orta haşiyənin kənarlarında günəş şüaları və daxilində günəş hərəkəti istiqamətində bir-birinin ardınca dinamik hərəkət formasında fantastik şir təsvirləri zərb edilmişdir (11).

Azərbaycan ərazisindən əldə olunmuş, son tunc və ilk dəmir dövrü silahlarının üzərində bəzək motivləri əsasən sadə şəkildədir. Silahlardan cida başlarının, xəncərlərin və qılıncların üzəri xatəmkarlıq, şəbəkə və qravürə texniki üsullarının tətbiqi nəticəsində müxtəlif bəzək elementləri ilə naxışlanmışdır. Silahların üzərində əsasən həndəsi, nəbati və heyvan təsvirlərinə rast gəlinir.

Azərbaycanın milli dekorativ tətbiqi sənətinin mərhələli inkişafında tunc dövrü zərgərlik sənəti əhəmiyyətli rol oynamışdır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində Azərbaycanın son tunc və ilk dəmir dövrü qəbr abidələrindən çox çeşidli bəzək nümunələri

ri əldə olunmuşdur. Qədim qəbr abidələrində adətən bəzək nümunələrinə mərhumun baş, döş, bel hissəsində, qol və barmaq sümükləri üzərində təsadüf olunur. Bəzək nümunələri (zərgərlik) əsasən qəlibkarlıq, feliqran, şəbəkə, basma, zərbətmə və qravürə texniki üsullarının tətbiqi vasitəsilə hazırlanmışdır. Bu əşyaların üzərində zomorf, nəbati, həndəsi bəzək elementlərinə, astral işarələrə rast gəlinir.

Qadın və kişi geyimləri üçün səciyyəvi sayılan bəzəklər gözəl sənət nümunələridir. Onlar geyimləri tamamlayan və onlara xüsusi yaraşlıq verən müxtəlif quruluşlu zinət əşyalarının toplusudur.

Bu növ bəzəklər basma, zərbətmə, feliqran, şəbəkə, qravürə texniki üsulları ilə naxışlanmışdır.

Geyim bəzəklərinin üzəri müxtəlif həndəsi, nəbati naxışlar, heyvan, insan təsvirləri və astral işarələrlə bəzədilmişdir.

Azərbaycanın e.ə. X-IX əsrlərə aid kurqan və daş qutu qəbirlərdən əldə edilmiş tunc kəmərlər tarixi mənbələr kimi çox böyük elmi əhəmiyyətə malikdirlər və onlar qədim incəsənət abidələri sırasında öz orijinallıqları ilə seçilirlər.

Bir sıra arxeoloqlar Qərbi Azərbaycanda əldə olunmuş tunc geyimlər haqqında öz elmi fikirlərini söyləmişlər:

V.Behlük Gədəbəydə tədqiq etdiyi kəmərlər haqqında belə bir nəticəyə gəlmişdir: «Kəmərlərin üzərindəki ornament və təsvirlər tunc dövründə sənətkarlığın yüksək inkişafına sübutdur. Bu təsvirlər tunc lövhə üzərində çox gözəl və ingəliklə qravürə edilmişdir. Elə bil ki, onlar kəmərlərin üzərinə haradansa götürülüb qoyulmuşdur. Rəsmlər elə düzgün çəkilmişdir ki, elə bil onları bu gün maşınla işləmişən» (5, 10-12).

R.Virxov yazırdı: «Qalakəndin heyvan təsvirlərində böyük zövq və yüksək texniki dəqiqlik aşkar olunmuşdur. Fantastik heyvan təsvirləri elə bir bədii sənətkarlıq sahəsi açır ki, hansı ki Qərb qəbr abidələrində qətiyyənlə yoxdur. Qədim zamanlarda metal kəmərlərin çox yayılmasına baxmayaraq, heyvan və insanların belə təsvirləri heç bir ölkədə təsadüf edilməmişdir» (7).

R.Virxov kəmərlər üzərində təsvir olunan iri buyuzlu öküzlərin, ikibaşlı fantastik heyvan təsvirlərinin, ay, ulduz astral işarələrinin və hörükvari ornamentlərin analoqlarını yalnız keld incəsənətində müşahidə etmiş və belə bir fikrə gəlmişdir ki, bu ərazidə ümumi bir mədəniyyət mövcud olmuş və sonralar ayrı-ayrı mədəniyyət ocaqlarına bölünmüşdür.

Lənkərandan əldə olunmuş tunc kəmərlər Qərbi Azərbaycan kəmərlərindən iş üslubuna görə fərqlənir. Bu ərazidən tapılan tunc kəmərlər üzərində relyef formalı rəsmlər müşahidə olunur (13, 101-104).

Azərbaycan ərazisində əldə olunmuş daş, terrakota və tunc plastik sənət nümunələri kiçik ölçüyə malikdirlər. Bu dairəvi heykəltəraşlıq nümunələrində üç əsas süjet xətti – amorf, zomorf, zoantropomorf tərtibat öz əksini tapmışdır.

Son tunc və ilk dəmir dövrü heykəltəraşlıq nümunələri üçün əsasən dini, realist obrazlar, heyvan sifətlərinin modelləşdirilməsi və ayrı-ayrı detalların verilməsində üsulların sabitliyi xarakterikdir.

E.ə. II-I minilliklərdə dairəvi heykəltəraşlıq nümunələri kiçik ölçüdə təqdim olunurdu. Bu dövrün heykəlciklərinin əksəriyyəti müxtəlif plastik formaya və bədii xüsusiyyətlərə malikdirlər.

Tuncdan hazırlanmış plastik sənət nümunələri adətən xüsusi qəliblərdə tökmə üsulu ilə iki hissədən ibarət hazırlanıb, sonradan bir-birinə lehimləmə üsulu ilə pərçimlənmişdir.

Azərbaycanın Tovuz (14, 94-97, iş 1, 2), Çovdar (6, 92, iş 2), Xanlar (6), Gədəbəy (12, t.VI), Lənkəran (13) və b. bölgələrində son tunc və ilk dəmir dövrü abidələrindən aşkar olunmuş plastik fiqurlar orijinal formaya malik sənət əsərləridir.

Son tunc və ilk dəmir dövrü heykəltəraşlıq nümunələri içərisində bəzən heyvan başlarının ayrıca təsvirləri üstünlük təşkil edir. Bu da ibtidai animanist (heyvan təsviri yaradan rəssam) incəsənətin əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Azərbaycan ərazisində əsasən öküz başı fiqurları geniş yayılmışdır. Bu da tunc dövründə bu ərazidə öküzə inam etiqadı ilə bağlıdır.

Göründüyü kimi qədim maldar-əkinçi tayfaların nəzərində heyvanın başı onun tam obrazını özündə təcəssüm etdirirdi. Buna görə də tunc və ilk dəmir dövrü heykəltəraşlıq nümunələrinin əksəriyyətində baş bədənə müqayisədə qeyri-mütənasib (böyük) düzəldilirdi.

Dövrün zoomorf heykəltəraşlıq nümunələri – şir, öküz, maral, it, keçi, qoyun, quş fiqurları formasında hazırlanırdı. Belə süjetli təsvirlər son tunc və ilk dəmir dövrü, petroqlifləri keramika və metal məmulatı üzərində də böyük üstünlük təşkil edir. Buradan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, ibtidai insanların yaşayış tərzində, onların ilkin təkamül dövründə heyvanat aləmi mühüm rol oynamışdır.

Təsadüfi deyildir ki, bəzi heyvanlar qədim tayfaların həyatında bir totem kimi yer tutmuşdur. Son tunc və ilk dəmir dövründə totem əjdadları adətən heyvanların konkret növləri və ya xüsusi zooantropomorf məxluqlar kimi təsvir olunmuşlar.

İnkişaf etmiş tunc və ilk dəmir dövründəki kiçik ölçülü insan təsvirli heykəlciklərdə isə biz yeni yaranma və dərkətmənin şahidi oluruq ki, bu da öz dövründə insanın yaranması, kişi və qadın nəsilartımı başlanğıcı və ilahi qüvvə simvolu kimi verilməklə yanaşı incəsənətin müxtəlif vasitələri ilə bağlı olaraq, lazımi qədər real və konkret şəkil almışdır.

Dövrün dairəvi heykəltəraşlıq nümunələri içərisində əcaib məxluq – zooantropomorf təsvirli fiqurlara da təsadüf olunur. Bu da bəzi mifik obrazlarda heyvan və insanların ayrı-ayrı elementlərinin birləşməsi nəticəsində əcaib məxluqların yaranması ilə xarakterizə olunur.

Çodar və Xanlar rayonlarından əldə olunmuş tunc bütələr isə - əcaib məxluqlar qədim insanların dini etiqadları ilə əlaqədar yaranıb, günəş, su, sevinc və şadlıq ilahələrinin özündə cəmləşdirir.

Bu dövrdə Cənubi Azərbaycanda bədii metal emalı daha yüksək səviyyəyə çatmışdır. Bu mədəni inkişafın parlaq nümunələri Ziviyə mahalından və Urmiya gölünün cənubunda yerləşən Həsənli yaşayış yerindən əldə olunmuşdur. Bu ərazilərdən aşkar olunmuş qızıl yaxılıq, bilərzik, cam, gümüş nimçə, güldan və s. bədii sənət nümunələri ilk dəmir dövrü incəsənətinin sənət əsərləri sırasında xüsusi yer tutur (3).

Azərbaycanın son tunc və ilk dəmir dövrü tayfalarının bədii məmulatları üzərində iki növ ornament bəzəklərinə təsadüf olunur: a) ara sahəni dolduran elementlər (doldurucu elementlər); b) ornament elementlərinin haşiyə zolaqlarını təşkil edən naxışlar.

Bədii məmulatlar üzərindəki kompozisiyalarda ara sahə dolduran elementlər forma və məzmun etibarlı ilə bir-birindən fərqlənir. Bu elementlər müxtəlif quruluşda olan ara sahə kompozisiya bəzəklərinin əsasını təşkil edir.

Bu dövrün haşiyə zolaqları enli və ensiz olmaqla bir-birindən fərqlənir. Buna misal Azərbaycan ərazisindən əldə edilmiş tunc kəmərlər, boyalı və qaracılı qablardır. Üzərində cızma üsulu ilə heyvan, quş, insan təsvirləri və həndəsi, nəbati naxış elementi və s. çəkilmiş bu abidələrin naxış motivləri həyatla əlaqədar təsvir olunmuşdur.

Azərbaycanın son tunc və ilk dəmir dövrü bədii tərtibatlı incəsənət abidələrinin bəzək motivləri əsasən üç qrupda ümümləşir. Birinci qrupa həndəsi, ikinci qrupa nəbati təsvirli ornamentlər, üçüncü qrupa isə müxtəlif süjetli və mürəkkəb kompozisiyalı təsvirlər daxildir.

Hər üç qrupda ornament bir tərəfdən bəzək funksiyasını daşıyır, digər tərəfdən isə təbiət qüvvələri ilə bağlı olan dini etiqadları özündə əks etdirir. Bu dövr üçün olan səciyyəvi ornament motivləri ayrı-ayrı naxış elementlərinə görə, özündən əvvəlki tarixi dövrlərin təsviri incəsənəti ilə qırılmaz şəkildə bağlı olmuşdur.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, incəsənət bütün tarixi dövrlərdə onun yaradıcılarının həyat tərzini, dini-ideoloji baxışları, təsərrüfat həyatı ilə bağlı olmuş və ilkin icma adət-ənənələrinin təsviri altında yaranmışdır. İncəsənət bu dövrdə ətraf mühit və təbiət hadisələri ilə sıx bağlı olub, sərbəst estetik funksiyalardan məhrum idi.

Tunc dövründən başlayaraq təsviri incəsənət əsas informasiya mənbəyi kimi inkişaf edir, təsviri incəsənətdə detallandırılmış mifik standart təsvirlər və formalar yaranmağa başlayır.

Qədim tayfaların yüksək inkişaf etmiş mifik təfəkkürləri və dünyagörüşləri bədii tərtibatlı bir sıra tunc məmulatları (kəmərlər, medalyonlar, qablar və s.) üzərindəki mürəkkəb süjetli sənət əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Son tunc və ilk dəmir dövrü təsviri incəsənət nümunələri üzərində astral mənə daşıyan (günəş-çərxi-fələk, yeddi, altı, səkkizguşəli ulduz və s.) işarələrə də təsadüf olunur.

Günəş təsvirləri dövrün maddi-mədəniyyət nümunələri üzərində dairəvi-spiral, təkər modelinə bənzər və çərxi-fələk nişanı şəklində təsvir olunmuşdur. Belə təsvirlərə gil möhürlər, gil qablar, qaya təsvirləri və tunc əşyalar üzərində daha çox rast gəlinir. Bu da yəqin ki, bu ərazidə yaşamış tunc dövrü tayfalarının günəşə sitayışı ilə əlaqədar olmuşdur. Bunu Babadərviş və Sarıtəpə yaşayış yerlərindən aşkar olunmuş qədim məbədilər bir daha sübut edir.

Bu dövrün astral miflərlə bağlı süjetləri bəzən heyvan obrazlarında təsvir olunmuşdur. Belə süjetlər əsasən tunc kəmərlər üzərində müşahidə olunur.

İnkişaf etmiş mifoloji sistemə malik xalqlarda mərkəzi mif qrupunu dünyanın, kainatın və insanın yaranması ilə bağlı miflər təşkil edir.

Qədim Azərbaycan təsviri incəsənət nümunələri içərisində antropoqonik və kosmoqonik miflərə dair süjetlərə də çox təsadüf olunur.

Son tunc və ilk dəmir dövrünün bədii məmulatları üzərində olan həndəsi naxışlar (nöqtə, düz, dalğavari xətlər, bucaqlar romblar spirallar, menadrlar) torpağı, dağı, odu, suyu, yağışı, dünyaya gəlməyi və s. əks etdirmişdir.

Nəbati naxışlar (sümbülvari naxışlar və həyat ağacı təsvirləri) isə əsasən əksinciliklə bağlı və müqəddəs həyat ağacı inamlarının geniş yayılması ilə əlaqədar olub, keramika və metal əşyalar üzərində öz əksini tapmışdır.

Heyvan və quş təsvirləri (quş, ilan, öküz, şir, qrif, maral və s.) müqəddəslik, ölməzlik, müdriklik, nəsilartımı, güc, hakimiyyət, qoruyucu rəmz və s. ilə bağlı inamları özündə əks etdirmişdir.

İlkin təsviri incəsənət əsərləri tunc dövrünün ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində daha da təkmilləşmiş və məzmun etibarlı ilə geniş əhatəli olmuşdur. Qədim tayfaların həyatı, istək və arzuları, ideoloji dünyagörüşləri, adət-ənənələri, dini inamları ilə bağlı rəngarəng süjetli təsviri sənət əsərləri yaradılmışdır.

Son tunc və ilk dəmir dövrü abidələrindən əldə olunan bədii məmulatlarında bəzən Yaxın Şərqi mədəniyyətinin təsiri müşahidə olunur ki, bu da qədim Azərbaycan tayfalarının hələ tunc dövründə Yaxın Şərqi ölkələrinin tayfaları ilə sıx iqtisadi-mədəni əlaqələrdə olduğunu göstərir.

Hazırda dünyanın məşhur muzeylərində (Paris, Berlin, London, Moskva, Ermittaj və s.) nümayiş etdirilən bu qədim incəsənət nümunələri sırasında Azərbaycanın son tunc və ilk dəmir dövrü incəsənətinin də nadir və orijinal abidələri vardır (15).

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev V.H. Gəmiqaya abidələri. Bakı, 1992.
2. Əliyev V.H. Azərbaycanın boyalı qablar mədəniyyətinin öyrənilməsinə dair. AMM VI t., Bakı, 1965.; Yenə də onun. Azərbaycanın tunc dövrünün boyalı qablar mədəniyyəti. Bakı, 1977.
3. Əfəndiyev Rasim. Azərbaycanın bədii sənətkarlığı. Bakı, 1966.
4. Əfəndiyev Rasim. Azərbaycanın bədii sənətkarlığı dünya muzeylərində. Bakı, 1980.
5. Асланов Г.М. Ваидов Р.М. Ионе Г.И. Древний Мингечаур. Баку, 1959.
6. Ашурбейли С.Б. Скульптура Азербайджана древнего периода и периода средневековья. Труды Музея Истории Азербайджана. Баку, 1956.
7. Вирхов Р.О. Культурно-историческим значении Кавказа. Азерб. Республикасы ЕА ТИЕА, iş 3869.
8. Гуммель Я.И. Погребальный курган №1. Баку, 1931; Yenə də onun. Археологические очерки. Баку, 1940.
9. Джафарзаде И.М. Гобустан, Баку, 1973.
10. Гусейнова М.А. Керамика Восточного Закавказья. Баку, 1989.
11. Исмаилов Г.С. Проблемы изучения наскальных изображений в СССР. Институт Археологии АН СССР. Москва, 1990.
12. Ивановский А.А. По Закавказью. Выпуск VI. Под ред. Графинии. Уваровой. Москва, 1911. Eva Strommenger. Kalakent Berlin, 1985.
13. Ж.де Морган. Научная поездка в Персию. Том.IV, гл.I, II, IV. (Доисторические исследования в русском Талыше. Археологические исследования. Париж, 1896 г., фонд 1, опись 2, №1237, АН Азерб. Республики Институт Истории.

14. Янпольский З.И. Статуэтки мужчины и женщины эпохи бронзы из села Ибаргигаджили Товузского района и начальные формы религии. Археологические исследования в Азербайджане. 1 сб., ст.1, Баку, 1995.
15. Wolfram Nagel, Eva Strommenger. Kalakent, Berlin, 1985.

Avsharova I.N.

**IDEOLOGICAL VISION OF AZERBAIJANI TRIBES DURING
THE BRONZE AND IRON AGES**

S U M M A R Y

Article is dedicated to ideological vision of Azerbaijani tribes during the bronze and iron ages.

In the second half of II and at the beginning of the I millennium. B.C. begins the intensive development of metallurgy and metal work and during this period appears samples of art work from Bronze Age and ceramic describing life style of tribes having lived that time and that were historical source as well. Ornaments and compositional plots and motives created on different objects of material culture during Bronze Age help to analyze many scientific problems of ancient history and art.

Авшарова И.Н.

**ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ПЛЕМЕН АЗЕРБАЙДЖАНА
В ПЕРИОД БРОНЗЫ И РАННЕГО ЖЕЛЕЗА**

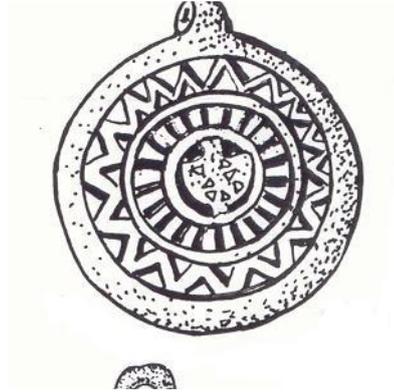
Р Е З Ю М Е

Статья посвящена идеологическим взглядам племен Азербайджана в период бронзы и раннего железа

Во второй половине II и в начале I тысячелетий до н.э. начинается интенсивное развитие металлургии и металлообработки и в этот период появляются образцы художественных произведений из бронзы и керамики, которые также являются историческим источником и отражают образ жизни племен того времени. Орнаменты и композиционные изображения на различные сюжеты и мотивы, выполненные на предметах материальной культуры бронзового века, помогают при анализе многих научных вопросов древней истории и искусства.

Gədəbəy rayonu

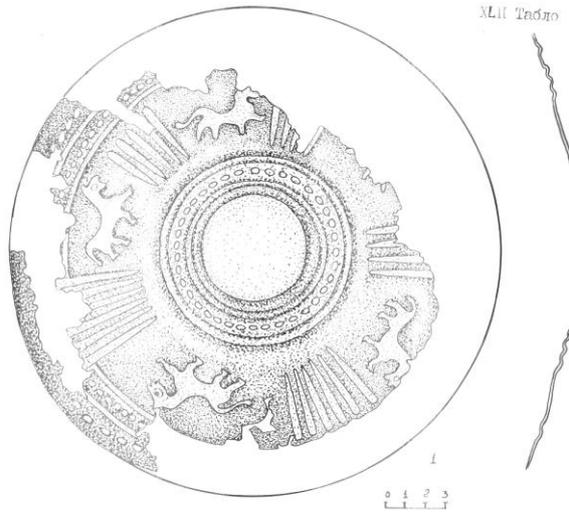
Xanlar rayonu medalyon (tunc)

Çovdardan tapılmış tunc büt

Xocalıdan tapılmış kəmər qırığı

Gədəbəy rayonu Tunc qab